

B İ B L İ Y O G R A F Y A

Kitaplar :

- Abdunnafi: *Mizan-u -Burhan*, İstanbul 1295.
- Abdurrahman, Nacim: *Türkçe Mantık Hulasası*, İstanbul 1306.
- Adıvar, Adnan: *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1943.
- Ağaoğlu, Tezer: *İlm-i Mantık*, İstanbul 1928.
- Ahmed, Cevdet: *Beyan'ul-Unvan*, İstanbul 1289.
- Ahmed Cevdet: *Miyar-ı Sedad*, İkinci Baskı, İstanbul 1303.
- Ahmed Fuad: *Miyar-ul-Ulum İsağoji Tercemesi*, İstanbul 1292.
- Ahmed Hamdi: *Muhtasar Mantık*, İstanbul 1298.
- Ahmed Hıfzı: *Kısm-ı Tasavvurat min Hulasatı'l-Mizan*, İstanbul, 1309.
- Ali Haydar (Şeyhzade): *Hediyecek İsağoji Tercemesi*, İstanbul 1309.
- Ali İrfan: *Medhal-i Mantık*, İzmir 1313.
- Ali Sedad: *Mizan'ul-Ukul fi-l-Mantık ve'l-Usul*, İstanbul 1303.
- Ali Sedad: *Lisan'ul-Mizan*, İstanbul 1306.
- Aristo: *Organon*, I-V, Hamdi Ragıp Atademir terc., Mf. Vek. Klasikler serisi, 1947-1952.
- Aster, E. Von: *Biği Teorisi ve Mantık*, Macit Gökberk terc. İstanbul 1945.
- Barthold, W.: *İslam Medeniyeti Tarihi*, Fuad Köprülü terc. İstanbul 1940.
- Bernard Claude: *Tıpta Tecrübe Usulünün Tetkikine Giriş*, Galip Ataç terc. İstanbul 1934.
- Bertrand, Alexis: *Felsefe-i İlmiye*, Salih Zeki terc. İstanbul 1331.
- Boirac, Emile: *İlmi Mantık*, Reşat Nuri terc. İstanbul 1330.
- Birand, Kâmiran: *Dilthey ve Rickert'de Manevî İlimlerin Temellendirilmesi*, Ankara 1954.
- le Chatelier, Henri: *Tecrübe İlimlerinde Metoda Dair*, Avni Yakalioğlu terc. İstanbul 1955.
- Descarts: *Aklın İdaresi İçin Kurallar*, M. Karasan terc. İstanbul 1945.
- Descartes: *Usul Hakkında Nutuk*, İbrahim Edhem b. Mesud terc. İstanbul 1311. Aynı eserin M. Karasan tarafından Metot Üzerine Konuşma adıyla yapılan terc. Ankara, 1947.
- Durkheim, E.: *Dini Hayatın İptidai Şekilleri*, H. Cahid terc. İstanbul, 1923.
- Eralp, Vehbi: *Matematikte Fizik ve Kimyada Metot*, İstanbul, 1947.
- Ergin, Osman: *Türkiye Maarif Tarihi*, I-IV, İstanbul, 1939-1942.
- (Erim), Kerim: *Nazari Hesap*, İstanbul, 1931.
- Farabi: *Tahsil'ul-Saade*, Haydarabad, 1346.
- Farabi: *İlimlerin Sayımı*, A. Ateş terc. İstanbul, 1955.
- Fındıkoğlu, Z. Fahri: *Metodoloji*, İstanbul 1945.
- Gallupı: *Miflah'ul-Fünun*, mütercimi meçhul, İstanbul, 1277.
- Gazzali: *İhya Ulum'id-Din*, I, Kahire Ticariye baskısı.
- Gökalp, Ziya: *Türk Medeniyeti Tarihi*, İstanbul, 1341.
- Heimsoeth, Heinz: *Felsefenin Temel Disiplinleri*, T. Mengüşoğlu terc. İstanbul, 1952.
- Harezmi: *Mefatih-ul-Ulum*, Kahire 1342.
- İbn Haldun: *Mukaddime*, (Yazma), Atıf ef. Ktb. No: 1936. ve Z. K. Ugan terc. İstanbul 1954.
- İbn Sina: *Resail fî'l-Hikme ve't-Tabiiyat*, Mısır, 1908.
- İsmetullah: *Hulasa-i İlmi Mantık*, Halep, 1327.
- (İzmirli) İsmail Hakkı: *Miyar'ul-Ulûm*, İstanbul 1315.
- „ „ „ : *Fenn-i Menahic*, İstanbul, 1329.
- „ „ „ : *Felsefe Dersleri*, İstanbul, 1330.
- Janet, Paul et Gabriel Séailles: *Histoire de la Philosophie*, Neuvième édition, Paris.
- Lachelier, Jules: *Tümevarımın Temeli Hakkında*, H. R. Atademir terc. İstanbul, 1949.
- Lacombe, Olivier: *Descartes*: M. Karasan terc. Ankara, 1943.
- Liard, Louis: *Les Logiciens Anglais Contemporains*, Troisième édition, paris, 1890.
- „ „ „ : *Logique*, onzième édition, paris.
- Madkour, İbrahim: *L'Organon d'Aristote dans le monde arab*, Paris, 1934.
- M. Fazıl: *İlm-i Mantık*, İstanbul, 1327.
- Mahmud b. Hasan (Mağnisevî): *Muallim Muğni-Tullab*, İstanbul 1308.
- Mahmud Nedim (Kureşizade): *El-senedü'l-muhkem fi tercemeti's-süllem*, ikinci baskı, İstanbul 1318.

- Mehmed Halis: *Mizan'ul-Ezhan*, İstanbul, 1324.
 Mehmed Hilmi: (Nevşehirli): *Hulasat'ul-Mantık*, İstanbul 1290.
 Mehmed Nuri: *İkmal-i Burhan fi tercüman'il-Mizan*, İstanbul 1308.
 Mehmed Saffet: *Muasır Avrupa Felsefesi*, Ankara 1939.
 Mehmed Tahir: *Zübdet'ül-Muhteliat min'et-Tasdikat*, İstanbul 1299.
 Mehmed Tahir (Bursalı): *Osmanlı Müellifleri*, I-III, İstanbul 1333-1342.
 Mehmed Tahir ve S. Orpilyan: *Mahzen'ul-Ulum*, İstanbul 1308.
 Mehmed Tevfik: *Gayet'ul-Beyan fi ilm-il-Mizan*, İstanbul 1306.
 Muhiddin Mahvi: *Mazbatat'ul-Fünun*, İstanbul 1289.
 Nallino, C. A.: *İlm'ul-Felek Tarihuhu ind'el Arap fi'l-Kurum'il-Vusta*, Roma 1911.
 Ömer, Fevzi: *Tercemeli Miyar'ul-Ulum*, İstanbul 1309.
 Poincaré, H.: *İlim ve Usul*, S. Zeki terc. İstanbul 1928.
 Porphyrios: *İsagoji*, H. R. Atademir terc. Konya 1948.
 Raşid: *Mizan'ul-Makal*, İstanbul 1315.
 Reichenbach, H.: *Lojistik*, V. Eralp terc. İstanbul 1939.
 Reymond, A.: *Lojik Prensoipleri ve Muasır Tenkit*, H. Z. Ülken terc. Ankara 1942.
 Rifat: *Vesilet'ul-İkan ve Mantık Tercemesi*, İstanbul 1317.
 (Sadak) Necmeddin Sadık ve Max Bonnafous, Umumi İctimaiyat, İstanbul 1927.
 Said (Paşa): *Hulasa-i Mantık*, İstanbul 1315.
 Salih Zeki: *Mizan-ı Tefekkür*, İstanbul 1332.
 Sarp Hatemi Senih; Mantık İstanbul 1952
 (Sarp), Hatemi Senih ve Zekeriya Kadri: *Felsefe Dersleri*, İstanbul 1929.
 Sırrı: *Miyar'ul-Makal*, İstanbul 1303.
 Süleyman Sırrı: *Mantık*, İstanbul 1310.
 Taşköprülüzade Ahmed: *Mevzuat'ul-Ulum*, Kemaleddin Mehmed terc. İstanbul 1312.
 Ülken, Hilmi Ziya: *Yirminci Asır Filozofları*, İstanbul 1936.
 Ülken Hilmi Ziya ve K. Burslan: *Farabi*, İstanbul 1940.
 Ülken Hilmi Ziya *Mantık Tarihi*, İstanbul 1942.
 " " " : *İslâm Düşüncesi*, İstanbul 1946.
 " " " : *İslâm Medeniyetinde Tercümelere ve Tesvirler*, İstanbul 1948.
 " " " : *Tarihi Maddeciliğe Reddiye*, İstanbul 1951.
 " " " : *Felsefeye Giriş*, Ankara 1957.
 Yücel, Hasan Âli: *Mantık*, İstanbul 1938.
 Zeydan, Corci: *Medeniyet-i İslâmiye Tarihi*, Z. Megamız terc. III. İstanbul 1329.

Makaleler :

- Atademir, Hamdi Ragıp: *Porphyrios ve Ebherinin İsagojileri*, D. T. C. F. Cilt VI, Sayı 5, 1948, Ankara.
 A tademir, Hamdi Ragıp: *İsagoji tercümesi Ön Sözü*, Konya, 1948.
 Artel, Tarık: *Tanzimattan Cumhuriyete kadar kimya Tedrisatının Geçirdiği safhalara dair notlar* (Tanzimat. Yüzüncü Yıldönümü içinde), İstanbul, 1940.
 Ayas, Nevzat: *İbn Sinanın Felsefe Sistemi* (İbn Sina eserleri ve şahsiyeti hakkında tetkikler içinde) İstanbul, 1937.
 Ayni, Mehmet Ali: *Türk Mantıkçıları*, Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, sene 3 sayı 10, İstanbul, 1928.
 Baha Tavfik: *Ulüm ve Tasnifi Ulüm Felsefe Mecmuası Mektep Dersleri Formaları*, İstanbul.
 Carnap, R.: *Eski Mantık Yeni Mantık Macit Şükrü terc.* (Felsefe Yıllığı II-içinde), İstanbul, 1935.
 Eralp, Vehbi: *Leibniz'in Kıyas Teorisi*, Felsefe Arkivi, cilt II, sayı 2, İstanbul 1947.
 (Erim), Kerim: *Riyaziye ve Tabikatinın Mahiyetine Dair I*, Mühendis Mektebi Mecmuası, cilt IV, no. 41, İstanbul, 1930. *Matematik Esasatına dair III*; Mec. c. II, N: 48) 1931. *Matematik Esasatına Dair IV*, ayn. mec. C. V, No. 53, 1931. *Matematik Esasatına Dair V*, ayn. mec. C. V, No. 56, 1932. *Riyaziye Esasatına Dair VI*, ayn. mec. C. VI, No. 57, 1932. *Riyaziye Esasatına Dair VII*, ayn. mec. C. VI, No. 58, 1932.
 (Erim), Kerim: *Riyaziye* (Tanzimat. Yüzüncü Yıldönümü içinde) İstanbul 1940.
 Goldziher, İ.: *Mevkif ehl et-Sünne el-Kudema, araççaya çeviren: Abdurrahman Bedevi* (El-Teras el-Yunanî fi'l-Hadarat- el-İslâmiye içinde) 2. Tb. Kahire, 1946.
 Gökalp, Ziya: *Eski Türklerde İctimai Teşkilat*, Millî Tetebbular Mecmuası, Cilt, I, Sayı 3, İstanbul, 1331

- Gökdoğan, N.: *Türk Astronomi-Tarihine Bir Bakış* (Tanzimat. Yüzüncü Yıldönümü içinde) İstanbul, 1940.
- Günaltay, Şemseddin : *İbn Sina ve Mantık* (İbn Sina şahsiyeti ve eserleri hakkında tetkikler içinde), İstanbul, 1940.
- Hızır, Nusret: *Olasılık Kavramının Bilgi için Önemi*, D. T. C. F. Dergisi, C. II, Sayı 5, Ankara, 1944.
- „ „ : *İkiden Fazla Hakikat Değerli Mantığın Temel Kavramları Hakkında* ayn. der. C. III, sayı 2, 1945.
- „ „ : *Yeni Mantığın Öncüsü Leibniz*, ayn. der. C. III, sayı 4, 1945.
- „ „ : *Mantığın Formelleştirilmesi*, ayn. der. C. V. sayı 1, 1947.
- İzmirli, İ. Hakki : *İbn Sina Felsefesi* (İbn Sina şahsiyeti ve eserleri hakkında tetkikler içinde), İstanbul, 1940.
- L évy-Bruhl : *İptidai Zihniyet*, H. Nimetullah terc. Darulfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası, cilt V sayı 3 ve 6, cilt VI sayı 2 ve 4, 1927-1928 İstanbul. Darulfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, sene 3 sayı 11, sene 4 sayı 16 ve 17 İstanbul 1929-30.
- Levy-Bruhl : *Aşağı Cemiyetlerde Zihin Fonksiyonları*, H. Nimetullah ter. Darulfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, sene 3 sayı 12 ve 13, sene 4 sayı 15, İstanbul, 1929-1930.
- Mehmet İzzet: *Yamalı Ruh'Yekpare Olamazmı*, Hayat Mecmuası, C. II, sayı 45-46, Ankara, 1927.
- (Öztürk) Halil Nimetullah: *Akıl Mantığı Vicdan Mantığı*, Darulfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası, C. 5 Sayı16, İstanbul, 1927.
- Reichenbach, H. : *İhtimaliyet Mefhumunun Mantıki Temelleri*, Nusret Şükrü tercümesi (Felsefe Yıllığı II içinde) İstanbul 1935.
- Rıza Tefvik : *Tasnifi Ulûm Bazı Mukaddematı Felsefiye*, Ulûm u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası, C. I, No. 3-4, İstanbul 1324-1325.
- Salih Zeki: *Auguste Comt'un Felsefesi*, Ulûmu İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası, C. I, No. 2, İstanbul, 1324.
- Tunç, Mustafa Şekip: *İptidai Mefhumi ve Üç Zihniyet*, İ. Ü. Pedagoji Enstitüsü Psikoloji ve Pedagoji Çalışmaları, C. I, İstanbul, 1940.
- Ülken, Hilmi Ziya : *Türkiyede Tanzimattan Sonraki Mantık Hareketleri*, Edebiyat sayı 3, İstanbul, 1935.
- „ „ : *Tanzimattan Sonra Fikir Hareketleri* (Tanzimat. Yüzüncü Yıldönümü içinde), İstanbul,
- Van den Berg. s. : *Mantık* (Encyclopédie de l'islam), Leiden 1936
- Yaltkaya, M. Şerafettin: *Tanzimattan evvel ve Sonra Medreseler*, (Tanzimat. Yüzüncü Yıldönümü içinde), İstanbul, 1940.
- Yeniçay, Fahir: *Tanzimattan Evvel ve Sonra Fizik Tedrisatı Hakkında Bir Taslak* (Tanzimat. Yüzüncü Yıldönümü içinde) İstanbul, 1940.

BİBLİYOGRAFYA .

Soheil M. Afnan, Avicenne, His Life and Works, (İbn Sina, Hayatı ve Eserleri), pp. 298, London 1958.

İranlı ilim adamlarından Soheil M. Afnan, yukarıdaki adı taşıyan eserinde İbn Sina'yı gerçekten etraflı bir şekilde ele alıyor. Müellifin ön-söz'de de belirttiği gibi, eser, İbn Sina'nın görüşleri ve sistemi müdafaa edilmek veya felsefesinin tenkidi için yazılmamıştır. Esasen buna lüzum da yoktur. Onun birçok fikirleri bugünün modern ilmi önünde eskimiş sayılabilir. Fakat bu, bir zamanlar adı Çin'den Paris ve Oxford'a kadar dillerde dolaşan Doğunun bu büyük düşünürüne büyüklüğünden birşey kaybettirmez.

Soheil M. Afnan konuyu 35 sahifelik bir giriş müteakip dokuz kısımda inceliyor. Bunlar : 1- Onuncu Yüzyılda İran, 2-İbn Sina'nın Hayatı ve Eserleri, 3- Mantık Problemi, 4- Metafizik Problemi, 5- Psikoloji Problemi, 6- Din Problemi, 7- Tıp ve Tabii İlimler, 8- İbn Sina ve Doğu ve 9- İbn Sina ve Batı'dır. İki sahifelik sonuç bölümünden sonra Bibliyografya ve İbn Sina'nın muakkipleri ile şarihlerinin kronoloji cetveli yer alıyor.

Giriş kısmında İslâm Felsefesi, menşei, tesiri altında kaldığı cereyan ve sistemler, tercüme hareketleri v.s. ile Doğunun fikir dünyasının genel olarak bir şemasını çizdikten sonra, birinci bölümde, onuncu yüzyılda İran'ı ele alıyor. Müslüman istilasından sonra Bağdad Halifeliğinin zayıflaması üzerine İran'da uyanmaya başlayan hareketler, kurulan yeni devletler, Samaniler, Gazneviler, Tahiriler v.s.den bahsederek sözü "İran Rönesansı"na getiriyor. Farsçanın bünyesine giren birçok arapça kelimelerle nasıl gelişip bir saray ve edebiyat dili olduğunu anlattıktan sonra İbn Sina'nın çağdaşı olan ilim adamlarından Bîrûnî'ye geliyor. Tarihçi, matematikçi, seyyah, astronom, coğrafyacı ve Yunan ilmi öğreticisi olarak takdim ettiği Bîrûnî'yi yüzde yüz İran asıllı sayıyor.

Bîrûnî'nin İranlılığı hususunu iddiada müellifimiz yalnız değildir. Aynı şeyi Muhammed Kazvinî de yapmakta, "fars kanından olan her insan ve İrana mensup olan herşeyi seven, hattâ onlara iradesine hâkim olamayacak derecede âşık" bir İran milliyetçisi olduğunu söylemektedir (Bak. Çahar Makale, ilâve kısmı s. 196). Bu mü-talecapın yanlışlığı Bîrûnî'nin kendi eserleriyle sabit olmaktadır. Filhakika Bîrûnî Tahdid Nihayeti'l-

Emakin ve Kitabu's-Saydana adlı eserlerinin mukaddimelerinde, farsçaya ve farşlılığı karşı nefretini, halbuki arap diline meclubiyetini ve bu mevzu üzerinde yaptığı münakaşaları zikrederek "kendisine arap dilinde sövülmüş olmanın fars dilinde medhedilmiş olmaktan daha tatlı geldiğini" söyler (Bîrûnî'nin hayatı, nesebi ve eserleri hakkında Bak. Zeki Velidi Togan, İslâm Ansiklopedisi, Bîrûnî maddesi, C. II. s. 635 vd).

İbn Sina'nın diğer çağdaşları İbn Miskeveyh ve Nasir Hüsrev'den bahsettikten sonra hayat ve eserlerinin incelenmesine geçiyor.

İbn Sina'nın annesinin isminin Sitare olmasını, onun İranlı olduğunun delili sayarak, nesep tespiti hususunda biraz ifrata gitmesine mukabil, hayat hikâyesini çok mükemmel bir şekilde naklediyor. Tesiri altında kaldığı müellifleri ve eserleri tahlilden sonra, İbn Sina'nın eserlerine ve ortaya attığı problemlere temas ediyor.

"Mantık Problemi" bölümünde Aristo'nun Mantık anlayışından hareketle İbn Sina'nın kendine has görüşleri, bu görüşlerin uyandırdığı yankılar ve tesirlerini anlatıyor.

"Metafizik Problemi" bölümünde İbn Sina'nın ileri sürdüğü meseleler, Vacibu'l-Vücut, Müm-künü'l-Vücut gibi metafizik mefhumlar, bunların önceki durumu ile İbn Sina'nın verdiği yeni şekil ve sistemindeki yerine temas ediyor.

"Psikoloji" ve "Din" Problemleri ile "Tıp ve Tabii İlimler" bölümlerini, "İbn Sina ve Doğu" ve "İbn Sina ve Batı" bölümleri takip ediyor.

Doğu'da felsefeye karşı davranışın onun ölü-münden az sonra başladığı, sünni görüşün felsefenin gelişmesine mani olduğunu ifade ettikten sonra İbn Sina'nın muakkiplerinden Kirmanî, Behmenyar, İbn Zeyle, ve Masumî'den ve hususi-yetlerinden bahsediyor. Felsefeye cephe alan iki taraf, sufizm ve mütekekkime ile bunların mücadele şekilleri, bilhassa Gazzalî'nin oynadığı rol, Tehafütü'l Felasife'si, bundaki delil ve görüşlerinin; Gazzalî'den sonra fakat İbn Rüşd'den önce gelen Sühreverdi'nin İsrak Felsefesine getirdiği yenilik-lerden, Nasir Hüsrev, İbn Bâcce, İbn Tufeyl ve İbn Haldun'un bu konudaki görüşlerini naklettikten sonra İbn Sina'nın XVII. yüzyılda ölen İranlı bilgin Molla Muhsin Faid üzerinde dahi tesirlerde bulunmuş olduğunu tespit ediyor.

"İbn Sina ve Batı" bölümünde müellif XII. ve XIII. yüzyıllarda Batı Avrupanın, tıpkı İslâmın ilk devirlerindeki benzer fikri hareketlere sahne

olduğuna işaretten sonra, Yunan düşüncesinin Batı dünyasına nasıl geçtiği konusu ile Endülüste kurulan tercüme okullarının faaliyetlerini, Kindî ve Farabî'nin latinceye çevrilmelerini, daha sonra İbn Sina'nın "Şifa", "İşarat" ve "Necat"ının çevrilmelerini anlatıyor.

Yunan görüşlerinin Hıristiyan öğretileriyle münasebeti ve Avrupa skolastisizminin esasları konularından, bilhassa İbn Sina ve "Şifa"nın Avrupada uyandırdığı yankılar, "Külliyyat" meselesi, batılı şârihler ve eserleri üzerinde durduktan sonra, filozofumuzun birçok fikirlerinin hala tazeliğini muhafaza ettiğine işaret ediyor.

"Sonuç" kısmında İbn Sina'nın felsefe sahasındaki çalışmalarına temastan sonra, "sünnî nass"ların tatmin edemediği nefsinin Aristo da tatminden uzak kalınca bunları telife gitti" diyor ve onun Doğu Felsefesindeki önemini belirtiyor.

Eserin sonunda, ölüm tarihlerini nazarı itibara alarak İbn Sina'nın muakkip ve şârihlerinin bir listesini veriyor.

Dr. Yaşar KUTLUAY

Reuben Levy, The Social Structure of Islam (İslâmın Toplumsal Yapısı), Cambridge 1957 :

Eser Ruben Levy'nin daha önce yayınladığı İslâm Sosyolojisi (Sociology of İslâm) adlı eserin ikinci basısıdır. 1957 yılında yayınlanmıştır.

Profesör Ruben Levy bu kitapta İslâmî sistemin temel prensiplerini incelemektedir. Eser tarihi bir girişle başlar. Burada dünyanın muhtelif yerlerine dağılmış olan İslam cemaatlarının gelişme ve büyümeleri söz konusu olur. Bu başlangıçtan sonra İslâm cemaatının toplumsal yapısına ilişkin konular üzerinde geniş bilgi verilmektedir. Bu kesimde İslâm cemiyetinde kadın ve çocuğun statüsü, İslâm hukuku, ahlâk ve âdetler, hükümet, askerî teşkilât, ve bilimin gelişmesi gibi konular incelenmektedir.

İslâm kültürünün yayılma alanlarını gösteren haritalarla derli toplu bir bibliyografya, kitabın bilimsel değerini arttırmaktadır.

Yukarıda belirttiğimiz gibi bu eser 1931 ve 1933 yıllarında iki cilt olarak İslâm Sosyolojisi başlığıyla yayınlanmıştır. İkinci bası yeniden gözden geçirilmiş, konu üzerindeki son çalışmalar ve değişen şartlara göre ayarlamalar yapılmıştır. Son bası Cambridge University Press tarafından yapılmıştır.

Eserin ad değiştirmesi çok isabetli olmuştur. Zira bütün meziyetlerine rağmen eser düzenli, disiplinli bir sosyoloji kitabı sayılamaz. İslâmın toplumsal yapısı diye eserin bu şekilde vaftiz edilmesi, bir yandan tenkitleri önlemiş; öte yandan

kitabın gerçek kimliğini vermiştir. Bu son şekle göre eser gerek adı ve gerekse anlamı ile sosyolog, etnolog, mukayeseli din araştırmacıları, İslâm medeniyeti tarihçileri ve İslâm hukuku bilginleri için çok yararlı ve gerekli bir müracaat kitabı ve kaynak durumuna gelmiştir.

Doç. Dr. Mehmet TAPLAMACIOĞLU

Prof. Dr. Yavuz Abadan-Prof. Bahri Savcı, Türkiyede Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış, Ankara 1959. "Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No. 94 - 76".

Prof. Dr. Yavuz Abadan ile Prof. Bahri Savcı'nın yukarıya adını yazmış olduğumuz eseri, Siyasal Bilgiler Fakültesinin kuruluşunun 100. yıldönümü dolayısıyla yayınlanmış bulunmaktadır. Böyle mutlu bir yıl dönümü dolayısıyla kesif bir yayın faaliyetine girişmiş olan Siyasal Bilgiler Fakültesi mensuplarını bu hayırlı teşebbüslerinden dolayı kutlamak gerektir. Yayınlanan eserler arasında bu yazımızın konusu olan "etüd" gibi bizi yakından ilgilendiren "araştırma"ların da yer almış bulunması, bizim için ayrıca sevindirici olmuştur. Zira biz, İlahiyat Fakültesi son sınıf öğrencileriyle birlikte bu yıl İslâm Tarihi derslerinde Osmanlı Türk-İslâm kurumlarını, XVIII. yüzyıldan itibaren müşahede etmeye başladığımız batılılaşma hareketlerini incelemeyi ve nihayet Osmanlı Türk-İslâm kurumlarının lâikleşmesini mümkün kılan fikir hareketlerini gözden geçirmeyi plânlanmış bulunuyorduk. Bu sebeple meselenin önemli bir yönüne ışık tutacağını umduğumuz böyle bir eserin yayınlanmış olmasının, çalışmalarımızı oldukça kolaylaştırmış olacağına düşündük.

Sayın Prof. Dr. Yavuz Abadan ile sayın Prof. Bahri Savcı'nın "Türkiyede Anayasa Gelişmelerine Umumi Bir Bakış" adını taşıyan bu eseri, bir sayfalık bir önsözden sonra esas itibarıyla üç bölümü ihtiva etmektedir. Birinci bölüm, "Anayasalı Devlet Rejimi Dışındaki Türk Devletlerinin Prensipleri" umumi başlığını taşımaktadır. Bu bölüm iki fasıl halinde incelenmektedir. Birinci fasıl, "İslâmdan Önceki Türk Devletlerinde Mutlakiyetçi Otorite Prensipleri" adını taşımakta ve bu problem, "Siyasi İktidar Vakıasının Tahlihi" ve "Siyasi İktidar Vakıasının bu Tarzda Tecellisinin Sebepleri" adlarını taşıyan iki tali başlık altında ele alınmaktadır. Birinci bölümün ikinci faslı, "Mutlakiyetçi Otorite Prensiplerinin İslâmî Telâkki İçinde Geçirdiği Seyir" umumi adıyla bu konuyu üç tali başlık altında incelemektedir. Bu tali başlıklar sırasıyla şunlardır: 1 — İslâmda Siyasal İktidar Vakıasının Tahlihi ve Siyasal Teşkilât, 2 — XIX. yüzyıla kadar bu İslâmî Telâkki Tarzı ve Teşkilât, 3 — Dinî Mutlakiyetçi Otorite Prensiplerinin

Devanı ve Anayasalı Devlet Rejimine Geçemeyişinin İzahı. Eserin İkinci Bölümü "*Anayasalı Devlet Rejimi Akımı ve Müncer Olduğu İslâmî Meşrûî Monarşi*" adını taşımakta ve bu bölüm "*Anayasa Düzenine İnmeyen İslahat Teşebbüsleri*", "*Siyasî İktidarın Tahdidi Esasında bir Anayasa Rejimine Geçiş: Meşrûî Monarşi*" adlarını taşıyan iki fasıl halinde ele alınmaktadır. Üçüncü Bölümün umumi adı şöyledir: "*İslâmî Monarşi Dışında Anayasalı Devlet Rejimi*". Bu Bölüm ise "*Türk İnkılâp Hareketi*", "*Meclis Hükümeti Sistemi*", "*Gene Kuvvetler Birliği Esasında Yarı-Parlamentar Lâik ve Cumhuri Hükümet Sistemi*" adlarını taşıyan ve her birinin muhtelif tâli bölümleri bulunan üç fasıl halinde incelenmektedir. Eserin sonuna kifayetsiz olduğu söylenebilecek birbuçuk sayfalık bir bibliyografya eklenmiş¹, ilmi bir eserde mutlaka bulunması gereken bir indeks'e maalesef yer verilmemiştir.

Görüldüğü üzere ele alınan konuların başlıklarını okuyunca insanın bu esere karşı ilgisi bir kat daha artmaktadır. Fakat bütün bu meselelere cevap bulacağı ümidiyle eseri okumaya başlayan insan, hususiyle eserin ilk ve son kısımlarında aradığını pek bulamamaktadır. Sayın yazarların, Önsöz'de işaret ettikleri gibi bu "araştırma"nın 19. sayfadaki Tanzimat başlığına kadar olan Giriş faslı ile 50. sayfadan sonraki kısmı, Prof. Bahri Savcı, s. 19-50 arası ise Prof. Dr. Yavuz Abadan tarafından kaleme alınmıştır. Aynı konuyu, ayrı ayrı bölümler halinde de olsa, işliyen iki kişi arasında gerek konunun işleniş tarzı, takip edilen metod ve gerekse verilen hükümlerde şüphesiz bir beraberlik ve birbirini tutarlık bulunması gerekir. Öyle anlaşılıyor ki, Sayın Prof. Savcı ile Sayın Prof. Abadan bu eserin işlenişinde belirli bir metod takip etmemişlerdir. Kullanmış bulunduğu türlü kaynakları Prof. Abadan tam bir titizlikle işaret ettiği halde, Prof. Savcı, bu hususa pek önem vermemiştir.

Prof. Savcı'nın yazdığı ve Giriş mahiyetinde olan Birinci Bölüm, "*Anayasalı Devlet Rejimi Dışındaki Türk Devletlerinin Prensibi*" umumi başlığını taşımaktadır. İki ana fasıl ve bu fasıllara bağlı muhtelif tâli fasıllar halinde incelenen bu konuya, küçük bir Giriş mahiyetinde kısaca Türk devletlerinden bahsedilmekte, ancak burada daha az önemli olan bazı küçük Türk devletlerinin adı geçtiği halde, İslâmiyetin kabulünden önce kurulmuş büyük bir Türk devleti olan Göktürkler'in adının neden zikredilmediği anlaşılammaktadır.

Bu küçük Giriş'te anlatılmak istenen ana fikir şudur: Osmanlı Devletinin son yüzyılına kadar türlü Türk devletleri, "*Siyasî iktidarın sınırlanması, siyasî iktidarın icrasına temsilci organların da katılması anlamındaki bir Anayasalı Devlet Rejimi dışında yaşamışlardır. Bu devletlerin siyasî prensibi, hemen daima tek makamda tecelli eden otorite ve otoritenin de mutlakiyeli prensibi olmuştur. Şöyleki*". Evet, cümle böyle bitmektedir. "*Şöyle ki*" den sonra bir açıklama yoktur. Aksine, Birinci Bölüm'ün büyük harflerle yazılı birinci faslı yer almış bulunmaktadır. Sonuç olarak da "*Şöyle ki*" den sonra gelen "*İslâmdan Önceki Türk Devletlerinde Mutlakiyetçi Otorite Prensibi*" başlığını atlamak ve bu başlığın altında bulunan, bu başlığın izahı mahiyetindeki paragrafa geçmek lâzımdır. Ancak bu kısımda, meselâ İslâmdan önceki Türk devletlerinde iktidarın menşei gibi önemli bir konu hakkında söylenen sözler, sadece dört satırdan ibaret dört kısa cümedir. Bunlardan biri olan şu, "*Bu iktidarı kullanan hükümdar, Tanrı tarafından gösterilmiş sayılır*" şeklindeki müphem cümle ile de her halde hükümdarın Tanrı tarafından tayin edilmiş kabul edildiği fikri belirtilmek istenmektedir. Siyasî iktidarın kaynağının ulûhiyettten geldiği şeklindeki bilgiyi aldıkları anlaşılın Alföldi ve Franz Láslo'nun isimleri de parantez içinde verilmektedir. Eseri okumaya devam ettiğimiz zaman, bu türlü parantez içinde bazı yazarların adlarının verilmesinin devam ettiği görülmekte, bazan da asıl kaynaklar yerine birkaç ders kitabından faydalanıldığı açık bir şekilde belirtilmektedir. Kaynaklar olmasa bile İslâm siyasî tefekkürü ve İslâm siyaset anlayışı hakkında hiç değilse meselâ F. Rosenthal, H. K. Sherwani ve H. A. R. Gibb'in araştırmalarının gerek notlarda ve gerekse bibliyografyada görülmemesi, bir eksiklik sayılmalıdır. Bu bakımdan Sayın Prof. Savcı'nın biraz acele ve fazlaca kesin sayılabilecek hükümlerini ihtiyatla karşılamak lâzımdır. Diğer taraftan S. 64'de bulunan "*1921 Anayasası, 1921 olayları içinde hemen bir karara bağlanması gayet nazik olan saltanat ve hilâfet meselesine -sözde dokunmadan, millî işgali kurtaracak Millet meclisini ve Millî hükümeti takviye babında çıkmıştı...*" cümlesindeki "*millî işgali*" ibaresi, eğer bir sehvin sonucu değilse, mânâsını anlamak oldukça güçtür.

H. G. YURDAYDIN

M. Hamidullah, *Le Prophète de l'islam*, Paris 1959.

¹ Bibliyografyanın muhteva bakımından kifayetsizliği bir yana, burada bibliyografya göstermenin bazı basit usullerine dahi riayet edilmediği görülmektedir. Bazı eserlerin basım yeri ve tarihleri verilmemekte, bazan da bu iki husustan sadece biri yerine getirilmektedir.

İmanı ve aklı sağlam, büyük İslâm bilgini Bay Muhammed Hamidullah'ın (*Le Prophète de l'İslâm*) başlığı altında kaleme aldığı ve Etienne Gilson (Fransız Akademisi üyesi) ile Louis Gardet'nin riyaset ettikleri İslâmî Etüdlerin VII ci kitabını teşkil eden Siyret Kitabı, Librairie Philosophique

J. Vrin - 6, Place de la Sorbonne -Paris -müessesesi tarafından 1959/1378 H. tarihinde neşredilmiş bulunmaktadır.

Eser, iki ciltten ibaret olup, Hz. Muhammedin hayatından bahseden birinci cildi 435; Hz. Muhammedin eserinden bahseden ikinci cildi 268 sahifeden ibaret olup, metin dışında kalan bibliyografya ve endeksi ile birlikte 741 sahife tutmaktadır.

Eserin muhtevası hakkında bir fikir vermeden önce, üslup ve ifadesi hakkında bir kaç söz söylemek faydalı olur. Eser, kuvvetli bir tahlilin ışığı altında, birbirlerini izaheden kısa cümle ve ibarelerle yazılmış olduğundan kolay ve akıcıdır; sağlam ve zengin bir dokümantasyona dayandığı için de gayet çekicidir. Şu kadar varki kitabın fransızca tahririne yardım edenlerin üslub ve ifadelerinde bir vahdet sağlanabilmiş olsaydı, eser daha da çekici olacaktı ve daha büyük bir zevkle okunacaktı. Şunu da söyleyelimki: muharrir, (Cahiliyye) kelimesini fransızçaya (temps de l'ignorance = cehalet devri) şeklinde tercüme etmiş bulunmaktadır. Oysa ki (Cahiliyye) kelimesi, bilmedi manasına gelen (cehile) fi'inden değil de, zorbalık etti manasına gelen (cehile alâ)fi'inden gelmiş bulunmaktadır. Bu manada Amru'bnu Külsüm derki:

*Elâ lâ yeche.en ahadün aleynâ
Fe-nechele fevka cehli'l-câhil/nâ.*

Mânâsı :

*Hiç kimse bize karşı zorbalık etmesinki
Bizde bütün zorbalardan daha zorba olmalıyım.*

Dolayısıyla (Cahiliyye) kelimesini fransızçaya (Epoque de Libertinisme) veya (Epoque de Libertinage Arabe) ve yahut daha sade olarak (Epoque Préislamique) şeklinde tercüme etmek daha doğru olurdu.

Eserin muhtevasına gelince, Hz. Muhammedin hayatından bahseden birinci cildinde ele alınan başlıca konuları şunlardır: a) Peygamberin hayatı. b) Komşu devletlerle münasebetleri. c) Arab kabileleri ile münasebetleri. d) Yahudilere karşı davranışı. e) Hristiyanlara karşı davranışı.

a) Kitabın en cazip kısmı, Hz. Muhammedin siyasî ve askerî zaferlerinden bahseden kısmıdır. Müellif, Peygamberin bu müstesna zaferlerini iki ayrı devrede incelemektedir. Mekke'de geçen birinci devrenin sonlarına doğru, Hz. Muhammedin Yesrib (ve bilahere Medine adını alan) sitenin mümesilleri ile gizlice yaptığı Birinci ve ikinci Akabe toplantıları, Hicreti hazırlamış; Hicretten sonra da, kendisini yekten stratejik ehemmiyette bir sitenin reisi kılmış ve fedakar bir Ansâr ordusunun başına geçirmiştir.

Rasulullah ikinci devrede, yani Medine'de, Bedir gibi parlak bir zafer kazanmış ise de, bu zaferi Uhüd mağlubiyeti neticesiz bırakmıştı. Fakat bunu takibeden Hendek muharebesini

Peygamber, fevkalâde bir meharetle idare ederek büyük bir zafer daha kazanmış ve bu zaferin semerelerini toplamakta üstün bir dirayet göstermiştir. Öyleki Rasulüallah, birbirlerine menfaat birliğiyle bağlanmış olan Mekke ve Hayber sitelerini Hudeybiye Barışı ile birbirlerinden ayırdıktan sonra Hayber'in üzerine yürümüş; ve şehri, güzel bir manevrayla, diğer yardımcıların imdadından mahrum ederek muhasara ve zaptetmişti. Bundan sonra Hudeybiye Barışının hükümlerini bozan Mekkelilerin üzerine yıldırım hızıyla yürüyerek, hemen hiç mukavemet görmeden şehirlerini işgal etmişti. Putperest kabileleri endişeye düşüren bu zafer üzerine, Huneyn mevki'inde büyük kuvvetlerin toplandığını öğrenen Rasulüallah, mütteliklerin üzerine yürüyerek, sırf kendi şahsî sebat ve cesareti sayesinde üçüncü bir askerî zafer koparmaya muvaffak olmuştur.

b) Hz. Muhammed, Arabistan Yarımadasını çevreyen memleketlerden ancak Mısır ve Habeşistan ile dostane münasebetler kurmaya muvaffak olmuş, fakat, Bizans ve İranla anlaşmamıştı. Hz. Muhammed ile Bizans arasındaki gerginlik, bilahere Bizans için büyük husranlara sebep olan, askerî çatışmalara yol açmıştı. Okadarki Hz. Muhammed son saatlerinde bile, Bizans üzerine kuvvetli bir hamle göndermeyi unutmamıştı. Rasulüallahın İranlılarla olan münasebetleri daha da gergin bir duruma gelmiş ise de, İranlıların Arabistandaki nüfuzlarına son vermek daha kolay olmuştur. Zira 624 te Zi-Kar meki'inde Araplara; 628 de Ninava meydan muharebesinde Bizanslılara mağlub olan İranlılar, çok sarsılmışlardı. Bu hâl, doğu, orta ve cenubî Arabistan eyaletlerinin Hz. Muhammedin eline kolayca geçmesine sebep olmuştur.

c) Hz. Muhammed, müstakil Arap kabileleri ile münasebetlerinde, mahallî örf ve adetlerden mülhem olan bir siyaset takip etmiş olup, bu siyasetin ana hatlarını hikmet, basiret, sebat ve müsamahakarlıkla vasfetmek mümkündür.

d) Rasulüallah, her fırsatta Yahudilerin dostluğunu aramış ve onlara karşı putperest Araplardan da daha müsamahakar davranmıştı amma, Yahudi çoğunluğunun menfî ve düşmanca durumları, kendilerine zararlı olmuştur. Buna rağmen, Hz. Muhammed, Yahudilerin Arap şehir ve panayırlarında, ancak ticaret maksadıyla kısa bir müddet ikametlerine müsaade etmişti.

e) Hz. Muhammedin Hristiyanlarla iki mühim mesele hakkında anlaşmasına, tabi'atıyla imkân yoktu. Bu meselelerden birincisi, Hz. İsa'nın uluhiyeti; diğeri, doğuşundaki fevkalâdeliğin izahıdır. Müslümanlara göre Hz. İsa, bütün peygamberler gibi, Allahın kulu olmaktan ileri gitmez. İsa'nın Uluhiyetten bir cüzü' teşkil etmesine imkan yoktur. Hz. İsa'nın babasız doğmuş olmasına gelince, bu

da Hz. Adem ile Havvâ'nın babasız hattâ anasız olmalarından farksızdır. Binaenaleyh, her peygamberin kendisine hâs olan mazhariyeti, yalnız Allahın azamet ve kudretini gösterir.

(Le Prophète de l'İslâm) kitabının ikinci cildi, yani Hz. Muhammedin eserinden bahseden cildi ise, bilhassa şu konuları incelemektedir: a- İslâm'da kadın, Hz. Muhammed'in zevceleri; ve esirlerin durumları. b- Kur'an'ın yazılış ve muhafazası ile Hadis ilmi. c- Dinin esasları ile İslâm'da estetik telakkisi. d- İslâm'da eğitim. e- İslâm'da Devlet teşkilâtı. f) Peygamberin devrinde ictima'î hayat. g) Başşehir Medine. h- Pegamberin irtihali, defni ve hilefete geliş.

a) Hz. Muhammed, yaşadığı ictima'î muhitte kadına büyük haklar tanımış olmasına rağmen, taaddüd-ü zevcata mani' olamamıştır. Hatta nüfuzlu aile ve kabile reisleri'nin kendisiyle akrabalık tesis etmek arzularını kıramamış olduğu için, Medineye geldikten sonra bir çok kadınlarla evlenmek zorunda kalmıştı. Bundan başka Hz. Muhammed, yaşadığı devirde esareti de yasak edememiş ise de, hiç olmazsa Arapların esir olamayacaklarını ilan etmişti. Bununla beraber, esirlere iyi muamele etmeyi ısrarla tavsiye etmiş ve evlad veren her halayığın otomatik bir surette meşru zevcelerin sırasına girdiğini bildirmiştir. Müslümanlar, erkek esirlere de okadar iyi muamele etmişlerdir ki bunların kumandan, vezir, kral veya sultan payelerine erişmelerini İslâm cemaati hoş görmüştür.

b) Vahyin imla ve zaptı ile bizzat Rasûlullah meşgul olmuştu. Ebu Bekir, Kur'anı Mushaf halinde toplamıştı. Osman, Mushafın bu nüshasını teksir etmiş ve buna mutabık olmayan diğer nüshaları imha etmişti. Bugün Müslümanların ellerindeki bütün Mushaf nüshaları, bu aslı nüshaya mutabiktirlar. Müslümanlar, Kur'anı aynı zamanda ezberlerinde tutmayı adet edinmişlerdir. Elyevm, yalnız Türkiyede yüz elli hafız bulunmaktadır. Hadis, İslâm hukukunun tedvininde büyük bir rol oynadığı için, Müslümanlar Hadislerin sıhhati üzerinde çok titiz davranmışlar ve bu titizlikten Hadis ilmi doğmuştur.

c) Müellif, İslâmın ilk günlerinden bugüne kadar eğitime verdiği önemi etraflı bir surette incelemektedir.

e) İslâm'da Devlet teşkilatını ele alan müellif, önce Mekkenin aristokratik kurumlarını daha sonra Hz. Muhammedin Medineye verdiği ana yasa'nın demokratik özelliklerini izah ederek aradaki büyük farkı belirtmekte, ve İslâm Devletlerine asırlar boyunca rehberlik eden bu ilk İslâm Devletinin adli, malî, iktisadî teşkilatını; ordu, harici temsil ve dış siyaset konularını büyük bir salâhiyete incelemektedir.

f) Peygamberimizin devrindeki ictima'î hayatta ele alan müellif, İslâm çocuklarının doğum, besim ve eğitimleri, evlilik, karı-koca münasebetleri, mesken, hijyen ve miras hakkında dahi malumat vermeyi faydalı bulmuştur.

g) Müellif, bize Hz. Muhammedin başşehirli olan Medinenin İslâmî reng ve çehresini belirtmek üzere, İslâm cemaatinin bir arada icra ettiği ibadetlerden ve tes'îd ettiği bayramlardan bahsettikten sonra, İslâm denilen bu medenî nizamın müdri' olan Hz. Muhammed hakkındaki son sözü, Alphonse de Lamartine'e burakarak bize (Histoire de la Turquie) kitabından seçtiği parçayı aynen nakleder.

h) Kitabının sonunda müellif bize, Peygamberimizin hastalığı, irtihali, defni ve Hilâfet meselesi hakkında en sağlam ve sahih rivayetleri nakleder.

Netice itibarıyla (Le Prophète de l'İslâm) kitabının büyük kıymeti şurdadır ki: müellif, sonsuz hürmet ve mehabbetle bağlandığı Rasûlullah hakkında, his ve heyecanlarına kapılmadan, en sağlam rivayetlere güvenerek, tam bir ilmi tarafsızlıkla konuşmuş olmasındır. İslâm davasına hizmet etmek maksadiyle bunca emek sarfeden Muhammed Hamidullah gibi temiz ve çalışkan bir bilgini-mizle İslâm dünyası ne kadar ögünse yeri var.

Nafiz DANIŞMAN TUĞ

Dr. Muhammed Yûsuf Mûsa: *Muhâdarât fi Târîh-il-Fıkh'il-İslâmî; I. (Fıkh-us-Sahâba vat-Tâbiîn, Kahire, 1954, 120 s.); II. (Asr-u Naş'at-il-Mazâhib, Kahire, 1955, 121 s.); III. (Abû Hanîfa an-Numân va Mazhabuhu fi-l-fıkh, Kahire, 1956, 172 s.)*

Kahire'de Aynu Şems Üniversitesi Hukuk Fakültesinde İslam Şeriatı Profesörü olan Dr. M. Yusuf Musa, fıkıh, ve fıkıh tarihi konularında ilgi çekici eserler vermekte, bilhassa Mecellet-ul-Ezher'de İslam hukuku konusunda makaleler neşretmektedir. Tanıtmaya çalışacağımız bu üç cildlik eseri, Üniversitede 'kanun tedkikleri talebesi'ne verdiği 'İslâmî Fıkıh Tarihi konferansları'nın neşri suretile meydana gelmiştir.

Tarihi sıraya uyularak her kitab ayrı konulara tahsis edilmiştir. Şöyle ki: Birinci kitab (Fıkh'u-Sahabe ve't-Tabiîn) da Hazreti Peygamberden sonra gelen ve İslâm ilimlerinin teşekkülünde büyük rolleri olan iki nesil süresindeki fıkıh ilmi gözden geçirilmektedir. Kitab üç kısma ayrılmıştır; birinci kısım "at-Temhid" başlığını taşıyor. (s. 5-48) ve şu konuları ihtiva ediyor: İslam Fıkhının kıymeti ve tetkikinin gayesi, bu tetkikin nasıl olacağını açıklanması. Fıkhın iyice anlaşılabilmesi

için müellif: "Bu fıkıh, ilk aslı kaynaklarından açıklanamız gerekir. Bu iş ise o kaynak kitapların, araştırmacıların kolayca istifade edebilecekleri tam ilmi bir şekilde neşredilmesi mümkündür. Daha sonra, İctihad kapısının kapatılmasına kadar yazılmış olan fıkıh ve usulü fıkıh kitaplarını da aynı tarzda neşretmemiz gerekmektedir. Yaşayanlar ve taraftarı kalmayan mezhepler, sünnî veya gayri sünnî olanlar diye tefrik yapılmayıp, neşriyat hepsine şamil olmalıdır Zira, istediğimiz kalkınmaya bu mezheplerin bizce malum olmayan hükümlerinin çok faydası olabilir". demektedir (s. 11).

Bütün kanunların olduğu gibi, İslam fıkıhının da, doğmuş olduğu kaynakları vardır ki buna usulü fıkıh diyoruz. Bu asılların sayısının az veya çok olduğunu iddia edenler varsa da ulemanın ekseriyeti bu kaynakların dört olduğunda icmâ etmişlerdir; Allah'ın Kitabı, Hazreti Peygamberin sünneti, ehinden sadır olan icma ve kıyas'dan ibarettir (s. 15). Bu dört kaynak kısaca tetkik edilmekte, icma ve kıyasın sahabe devrinde vücud bulduğu, muhtelif müellif ve hadislere atıflar yapılarak tesbit edilmektedir İslamiyet kuvvet kazanarak genişledikçe yeni hadiselerle karşılaşılıyor ve onların şeriat nazarındaki hükümlerinin re'y ve kıyasla verilmesi icab ediyordu. Müellif burada, Goldziher'in, "İslâm bütün münasebetlerde dünyaya, kâmil bir hayat tarzı getirmemiştir. Arab'ın basit ve muayyen hallerine münhasır hal çarelerini vermiştir" cümlesinin hakikate uymadığını ve bir çok âyetlerle de teyid edildiği gibi İslamiyetin bütün beşeriyete, ihtiyaçlarını halletmek üzere umumi olarak gönderildiğini haklı olarak beyan etmektedir (s. 28-29). Muâmelât hususunda Hazreti Peygamberin "siz dünya işlerinizi daha iyi bilirsiniz" hadisi bize, Kur'an ve Hadis sınırları içinde olmak şartile içtihadda bulunabilmek selahiyetini vermektedir. Sahabe ve Tâbiînin fıkıhına olan ihtiyaç izah edildikten sonra, Medine, Mekte, Küfe, Mısır ve Şam'a giden âlim sahâbilerin ve onlardan ilim alan Tabiîlerin isimlerinin zikri gelmekte, Mevâlf'nin fıkıha yaptıkları büyük hizmetler ve adı geçen beldelelerin içtimai ve iktisadi özelliklerinden dolayı oralarda içtihad ve müctehidlerin meydana çıktığı mülâhazası serdedilmektedir.

İkinci kısımda, Sahabenin fıkıhı incelenmektedir. Sahabe devri kısa olmakla beraber ortaya çıkan meseleler bir hayli olup, bugün bildiğimiz amme hukuku ve hususi hukukun bütün bölümlerinin muhtevasına şâmilidir. Müellif bu arada, fıkıhî hükümlerin sebeplerle muallal olup olmadığından bahis açıyor, Kur'an ve sünnetteki ta'lili kısaca beyan ediyor (s. 52-54). Bundan sonra Sahabe devri meselelerinin nasıl ele alınıp hükme bağlandıkları izah edilmekte ve şöylece sıralanmaktadır (s.

54-97); 1- Miras meseleleri, 2- Müellefe'i kulüb meselesi, 3- Ganimetlerin taksimi, 4- Harp esnasında had cezalarının tatbik edilmemesi, 5- Hırsız hakkında had cezasının iskati, 6-Şarap içmenin cezasının arttırılması, 7- Birden fazla kişilerin bir şahsı öldürmeleri halinde cezanın nasıl tatbik edileceği, 8- Maktulün velilerinin bir tanesinin afından sonra diyetle hükmedilmesi, 9- Deve yerine diyetin para olarak tayini, 10- Atâ konusunda musâvat, 11- Bulunmuş mal ve bulunan deve, 12- Kitâbi kadınlarla evlenilmemesi, 13- Hazreti Ömer zamanında talâki selâse, 14- İddeti içinde bir kadınla evlenilmesi, 15- Sanat erbabının tazmin mükellefiyeti, 16- Rehinden intifa meselesi.

Üçüncü kısım (s. 98-117) Tâbiîlerin fıkıhına tahsis edilmiştir. Tâbiî ulemâsı da, şer'i hükümlerin sebeplerine nüfuz etmekte, şeriatın maksatlarına ve o maksatları hedef kabul eden maslahatlara riayet etmekte, üstadları olan Sahâbenin yolunu takib etmişlerdir. Sahabelerinkinden daha çok problemleri çözmek durumunda kalmışlar, hukuki davranışları ayrı ayrı olmuş, hadis mektebi (Hicazda) ve re'y mektebi (Irakta) teşekkül etmiştir. Müellif, bu devirde bahis konusu olan başlıca meselelerden şunları seçmiştir: 1- Taaddisi olmadığı halde helâk olan vedia'yı, mu'temen (emin) olan kimsenin ödemesi, 2- Kadınların camilere çıkması, 3- Eşya fiatlarına narh koymanın cevâzi, 4- Bazı akrabaların şahadetinin reddi, 5- Boşadığı karısına üç elbiseden ibaret olan mut'ayı vermeyen kimsenin şahadetinin reddi, 6- Yol kesme fiilinden sonra tevbenin kabul aedilmemesi, 7- Şarkı söylemek ve oyun aletleri meselesi.

Dr. M. Yusuf Musa, kitabının birinci cildinin nihayetinde (s. 118-120) "Umumi netice" başlığı altında, sahabe ve tâbiûn fıkıhının ana hatlarını hülâsa ettikten sonra; "bu fıkıh, nass üzerine harfiyyen donmamak, teşriî hükümlerin illet ve maksadlarını iyice bilmeye çalışmakla temayüz eder. İletlerinin değişmesi ve teşriiden murad olunan maksadların tahakkukuna tâbi olarak, zaman ve mekana göre bu ahkâmın değişmeyi kabul edeceği prensibini de yine bu fıkıh beşimsemiştir. Sahabe ve tâbiûn'un mümtaz alimlerinin yürüdüğü bu olgun ve hikmetli yol, İslam fıkıhını zaman boyunca zinde bir varlık olarak ayakta tutmuş ve onu, uzun bir mâzide olduğu gibi, âlemin halde ve istikbalde salahına medar olacak ebedi bir nizam yapmıştır" cümleleriyle sözlerini bağlamaktadır.

İkinci kitab olan "Mezheplerin doğuş aşısı" nın, temhid kısmı (s. 7-19) birinci kitabın hülâsas mahiyetindedir. Daha sonra üç mühim bölüm ve bir netice kısmı mevcuttur. Birinci başlık; Etbâu't-Tâbiîn zamanı (s. 20-101)ndaki fıkıhî meseleleri içine alıyor. Bu kısmın küçük başlıkları şunlardır; tebau't-tâbiîn'in fıkıhî davranışları- ilim ve fıkıhın

şehirlerde inkişafı- tabakâtu'l-Fukaha-Abbasilerin kuruluşunun fıkıhdaki tesiri-sünnetin tedvinifikhın tedvini- Şîa ve tedvin-İmam Zeyd'in Mecmû isimli kitabı-Şîa'nın tedvinde mukaddem oluşufikhın tedvininin neticesi-Mâlik ibn Enes'in Leys b. Sa'd'e mektubu ve cevabı.

İkinci başlık "Usulü fıkıh ve onun kaç madde olduğu hususundaki münâzaa" (s. 102-151) olup dört bölümde tetkik edilmektedir. 1- Sünnet hakkında üç ayrı görüş, 2- İcmâ hakkında a) Umumi olarak munâzaa, b) Medinelilerin icmâı hakkındaki anlaşmazlık 3- Kıyas ve istihsan konusu re'yy ile içtihad ve bu hususdaki ihtilâf, re'yye muhâlif olanların görüşleri, Şafii'nin kıyası müdafası, kıyasda bulunabilecek kimseler, kıyasa nezaman baş vurulur?, 4- Emir ve nehiy hususundaki ihtilâf bu iki tabirin delâlet ettiği manalar, tabikattaki ihtilafa ait misaller.

Üçüncü başlık; fıkıh ve usulü fıkıh ıstılahlarının konulması (s. 152-167) olup iki bölümdür: a) Fıkıh ıstılahları, sahabe ve tabiun devri ıstılahları, mezkur devirde bunların tahdidine ihtiyaç olmadığı. b) Usulü fıkıh ilmi ıstılahlarının konulması; ilk defa usulü fıkıh hakkında eser yazan Şafii'nin yaptığı hizmet, hallettiği meseleler. Mezheblerin doğuş asrı veya tebau't-Tabiin zamanı dediğimiz bu devrin hâdiselerinin icmâlini müellif, "sonuç ve neticeler (s. 168-171)" kısmında şöyle yapmaktadır; "tebau't-Tabiin, Tabiundan ve Sahabilerden kendilerine ulaşan rivayetlerden istifade etmişlerdir. Fakat umumiyetle her âlim, ihtilâflı olan meselelerde kendi beldelerindeki seflerinin fikrini seçtiğinden mezhepleri kendi şeyhlerinin mezhebi olmuştur. Meselâ Kûfe de Süfyan as-Sevri ve İbn Ebi Leylâ, Mekke'de İbn Cüreyc, Medine'de Mâlik ve İbn al-Mâcişûn, Şam'da el-Evzâî, Mısırda el-Leys b. Sa'd mezhepleri kabul edilmiştir. Bu devirde hâdislerin tedvin edilmesi fakihler için mühim bir malzeme teşkil etmiştir.

Üçüncü kitab: "Ebû Hanîfe en-Numan ve fıkıhdaki mezhebi" ismini taşımaktadır. Önce Ebû Hanîfe'nin yaşadığı devir ve muhit tetkik edilmektedir (s. 5-31). Bilâhare, Ebû Hanîfe (H.80-150)'nin hayat ve tercemei halinden bahsedilmektedir (s. 32-52). Daha sonra "Ebu Hanifenin ilimdeki yolu ve fıkıhı" başlığı altında imamın hakikaten kendine has bir mezhebi olduğu beyan edilmekte, fakihler ve muasırlarının onun hakkındaki kanaatları nakledilmektedir. Ebu Hanife, kendi ilim usulünü şöyle izah etmiştir: "Allah'ın Kitabından orada bulamazsam, peygamberin sünnetinden hüküm çıkarırım, eğer ikisinde de bulamayacak olursam istediğim sahabenin sözlerini kabul ederim, fakat asla onların sözünün dışına çıkmam". Buna rağmen Ebu Hanife, re'yy hususunda çok ileri gitti diye itham olunmuştur Bu ithamı, hayatında kendisi cevaplandırdığı gibi, başkaları da imamı savunmuşlardır. Kitabın, "Ebu Hanifenin fikhının yönelimleri (s. 85-118)" isimli bölümünde müellif, şu maddeleri tesbit etmiştir: İbâdetler ve muâmelatta kolaylık, fakir ve zayıfların gözetilmesi, kişinin tasarruflarının imkan nisbetinde doğrultulması, insan ve insaniyet hürriyetine riayet, İmam (devlet reisi) ın şahsında temsil edilen devlet otoritesinin gözetilmesi. Sonra, Ebu Hanife ve diğerleri arasında ihtilâflı olan hukuki meseleler zikredilmiştir (s. 119-155). Ebu Hanifenin tesiri ve kendisinden sonra mezhebinin durumu (s. 156-168) adlı son bölümde, imamın talebesi olan Ebu Yusuf ve Muhammed eş-Şeybânî üzerindeki kuvvetli tesiri ve talebelerinin hizmetleri ve mezhebin yayılışı anlatılmaktadır.

Fıkıh tarihine hasredilen bu üç cildlik kitabta, müellif Dr. M. Y. Musa, cidden objektif ve ilmî bir tetkik yapmış ve bunu islâm âleminin istifadesine arzetmiştir. Bu sahada araştırma yapacaklara emniyetle tavsiye edilecek değerde bir eserdir.

Dr. M. Esad KILICER